

THEOLOGISCHE UNIVERSITEIT VAN DE GEREFORMEERDE
KERKEN IN NEDERLAND TE KAMPEN

Portraits of Paul's Performance

as Public Messenger of God in the Book of Acts

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DE GRAAD
VAN DOCTOR IN DE THEOLOGIE,
OP GEZAG VAN DE RECTOR DR. R. KUIPER,
ZO GOD WIL IN HET OPENBAAR TE VERDEDIGEN
OP VRIJDAG 19 MAART 2021
OM 15:00 UUR IN DE NIEUWE KERK,
BROEDERWEG 34 TE KAMPEN

door

Arie Jacobus den Heijer

Eerste promotor: Prof. dr. P.H.R. van Houwelingen (Theologische
Universiteit Kampen)
Tweede promotor: Prof. dr. B.J. Koet (Tilburg School of Catholic
Theology, Utrecht)

Leden beoordelingscommissie:

Prof. dr. L. Alexander
Prof. dr. J.H.F. Schaeffer
Prof. dr. Chr.W. Stenschke
Prof. dr. S. Walton
Prof. dr. A.W. Zwiap

Preface

The PhD project that has resulted in this book has benefited from conversations with many friends, colleagues and scholars. I express my thanks to the financial support offered by Stichting Jagtspoel Fonds, Stichting De Honderd Gulden Reis, Vicariefonds Ridderlijke Duitse Orde Balije van Utrecht, and Stichting Greijdanus-Kruithof Fonds, which enabled a stay of four months in Cambridge (UK) to conduct my research in the Library of Tyndale House. The wealth of books available in Cambridge and the interaction with other scholars from around the world have contributed greatly to this thesis. Particularly helpful were conversations about my project with Steve Walton, Loveday Alexander, David Friedman, and Simon Gathercole. Also, I thank George van Kooten for bringing me into contact with them and inviting me to the Cambridge New Testament Research Seminar.

On the Dutch side of the Channel, I benefited much from the NOSTER Seminar for Biblical Studies, taught by Klaas Spronk, Bert Jan Lietaert Peerbolte, and Jürgen Zangenberg; from the doctoral colloquium of the ETF Leuven; from the helpful advice of Jack Barentsen in the initial stages of my research; from conversations with Christoph Stenschke in Wiedenest, Germany and with John van Eck in the Dutch village of Lexmond; from the reflections of Riemer Faber, during his stay in Kampen in 2016; from participation in the “Lucas-werkplaats” convened by Bart Koet; and from the stimulating feedback of Peter Tomson on my chapter about Paul’s performance before Agrippa, which I presented at the NOSTER Spring Conference in 2020.

The academic home of this study is the research group Biblical Exegesis and Systematic Theology (BEST) of the Theological Universities of Apeldoorn and Kampen, closely related institutes for Reformed Theology in the Netherlands. It provided a research environment characterized by friendship, fear of the Lord, and an open mind in the investigation of his Word.

Most of the actual reading and writing for my thesis was done in the attic of the Theological University Kampen, in an office shared first with Chandra Gunawan and later with Surya Harefa. Neighbouring PhD students were Anne, Lisanne, Jasper, Marinus, Byunghoon, Aron, Chul-Kyu, Koos, Jung-Hun, Moses, Chungman, and Eunkyū. In addition, we enjoyed the company of Myriam Klinker-de Klerck, assistant professor of New Testament and a thoughtful

scholar; Marc Janssens, teacher of Greek and Latin; and Siebold Schipper, researcher in church history. Their names represent cheerful company and warm collegiality. Many thanks to them, and to all those working and studying at the University, for making me feel at home in Kampen.

Rob van Houwelingen, professor of New Testament at the Theological University Kampen, supervised the project carefully, with an eye for detail and an encouraging nonchalance regarding established scholarly views, and with much concern for my personal wellbeing. Bart Koet, professor of New Testament at the Tilburg School of Catholic Theology in Utrecht, acted as external supervisor of the project. His continuous insistence on staying close to the actual wording of the text has shaped my exegetical conscience. I thank Rob and Bart for guiding me along the way of writing my thesis.

At the final stage of the project, the manuscript was read carefully by Niels den Hertog and Roelof van IJken, and by Edward Jacobson from Vuurtoren Editing. I thank them very much for their feedback, suggestions and corrections, which improved the readability of the book at numerous points.

Most of all, I am thankful for the support of friends and family, who encouraged me throughout the project and managed to draw me out of my distractedness into the joys of life in the present. That is true especially of Steveline, Philip and Matthias. I am grateful for what God has given me in you. Steveline, I thank you for your encouragement, companionship and love. Philip and Matthias, it is a great joy to watch you grow up. This book is dedicated to you, in the hope that you will travel your way with gladness, guided by ever new readings of the ancient Biblical text.

Arco den Heijer
Nijmegen, 1 January 2021

Table of Contents

<i>Preface</i>	VII
<i>Table of Contents</i>	IX
<i>List of Tables</i>	I
<i>Introduction</i>	I
1.1. Research Field and Question	1
1.1.1. Historical Issues	2
1.1.2. Literary Issues	4
1.1.3. Purpose of Luke's Portrait of Paul	5
1.1.4. Scholarship on the Speeches in Acts	9
1.1.5. Research Question	10
1.2. Concept of Performance	10
1.2.1. Performative Turn	11
1.2.2. Defining Performance.....	12
1.2.3. Aspects of Performance	13
1.2.4. Performance in Antiquity.....	14
1.2.5. Representation of Performance in Acts	27
1.3. Selection of Case Studies and Research Design.....	29
1.3.1. Structural Markers in Acts.....	29
1.3.2. Sections, Episodes, and Scenes.....	31
1.3.3. Distribution of Case Studies	32
1.3.4. Research Design	33
1.4. Some Preliminary Remarks	35
1.4.1. Editions Used	35
1.4.2. Assumptions about Dating and Authorship.....	35
1.4.3. Use of 'Luke' in This Study.....	38
1.5. Romans, Jews, and Christians around 100 CE.....	38
<i>Performance in Paphos (Acts 13:6–12)</i>	43
2.1. Narrative Context and Structure	43
2.2. Setting: Place and Location	45
2.3. Setting: Persons.....	47
2.4. Performance	52
2.4.1. The Gaze	53

2.4.2. The Speech	54
2.5. Audience Response	56
2.6. Script.....	60
2.7. Function of This Portrait	61
<i>Performance in Pisidian Antioch (Acts 13:14–52)</i>	63
3.1. Narrative Context and Structure	63
3.2. Setting: Place and Location	65
3.2.1. Pisidian Antioch	65
3.2.2. Sitting in the Synagogue.....	67
3.2.3. Reading Law and Prophets on Sabbath.....	70
3.3. Setting First Performance: Persons.....	72
3.4. First Performance: Synagogue Speech.....	73
3.4.1. Standing Up.....	73
3.4.2. Motioning with the Hand.....	75
3.4.3. Speech	77
3.5. Audience Response First Performance	85
3.6. Setting Second Performance: Persons.....	87
3.7. Second Performance: Response to Slander	91
3.7.1. Words Used to Characterize the Speaking	91
3.7.2. Rhetorical Aspects.....	93
3.8. Audience Response Second Performance	95
3.9. Setting Third Performance: Persons	96
3.10. Third Performance: Gesture	97
3.11. Concluding Narrative	99
3.12. Script.....	99
3.13. Function of This Portrait	101
<i>Performance in Lystra (Acts 14:6–20)</i>	103
4.1. Narrative Context and Structure	103
4.2. Setting: Place and Location	105
4.2.1. Lystra in Lycaonia.....	105
4.2.2. No Synagogue	106
4.2.3. Movement between City and Periphery	107
4.2.4. Background Activity.....	108
4.3. Setting First Performance: Persons.....	108
4.4. First Performance: Raising a Paraplegic.....	110
4.4.1. The Gaze	110
4.4.2. Loud Voice.....	110
4.4.3. Command	111
4.5. Effect First Performance.....	111
4.6. Audience Response and Setting Second Performance.....	112
4.7. Second Performance: Response to the Crowds	114

4.7.1. Tearing Clothes and Rushing Forth	114
4.7.2. Speech	116
4.8. Effect Second Performance	119
4.9. Concluding Scene	120
4.10. Script	121
4.10.1. Messenger and Prophet	121
4.10.2. Charlatan as Counterscript	123
4.11. Function of This Portrait	124
<i>Performance in Athens (Acts 17:16–34)</i>	127
5.1. Narrative Context and Structure	127
5.2. Setting: Place and Location	129
5.2.1. Athens	130
5.2.2. Synagogue and Marketplace	131
5.2.3. Areopagus	135
5.3. Setting: Persons	141
5.4. Performance: Speech	144
5.4.1. Verbs Used to Characterize the Speaking	144
5.4.2. Rhetorical Aspects	146
5.5. Audience Response	151
5.6. Concluding Narrative	152
5.7. Script	156
5.7.1. Socrates	157
5.7.2. Epimenides	160
5.7.3. Demosthenes	165
5.7.4. Prophet	166
5.7.5. Complementarity	168
5.8. Function of This Portrait	169
<i>Performance in Caesarea (Acts 25:23–26:32)</i>	171
6.1. Narrative Context and Structure	171
6.2. Setting: Place and Location	174
6.2.1. Caesarea	174
6.2.2. Audience Hall	177
6.3. Setting: Persons	177
6.4. Performance: Gesture and Speech	184
6.4.1. Extending the Hand	184
6.4.2. Speech	185
6.5. Audience Response	190
6.5.1. Festus' Response and Paul's Reply	190
6.5.2. Agrippa's Response and Paul's Reply	190
6.5.3. Verdict of Festus and Agrippa	193
6.6. Script	193

6.6.1. Socrates	194
6.6.2. Saul and Pentheus as Counterscript	194
6.6.3. Prophet	197
6.6.4. Obedience to God as Background Symbol	197
6.7. Function of This Portrait	198
<i>Conclusion</i>	199
7.1. Aspects of Paul's Performance	199
7.1.1. Setting of the Performances	199
7.1.2. Performances: Body Language and Speeches	200
7.1.3. Responses to Paul's Performances	201
7.1.4. Scripts of Paul's Performances	201
7.1.5. Convergence of Aspects and Scripts	203
7.2. Function of These Portraits in Acts	203
7.3. Usefulness of the Concept of Performance	205
7.3.1. Focal Point for the Analysis of Episodes	205
7.3.2. Facet of Ancient Life and Literature	206
7.3.3. Bridge to the Twenty-First Century	206
7.4. Suggestions for Further Research	207
7.4.1. Widening the Scope	208
7.4.2. Historical Contextualisation	208
7.4.3. Paul's Self-Presentation in the Letters	208
<i>Bibliography</i>	211
<i>Nederlandse Samenvatting</i>	239
Vraagstelling en theoretisch kader	239
Paulus' optreden voor Sergius Paulus (Handelingen 13:6–12)	241
Paulus' optreden in Pisidisch Antiochië (Handelingen 13:14–52)	243
Paulus' optreden in Lystra (Handelingen 14:6–20)	246
Paulus' optreden in Athene (Handelingen 17:16–34)	250
Paulus' optreden voor Agrippa (Handelingen 25:23–26:24)	253
Eindconclusie	256
<i>Curriculum Vitae</i>	259

List of Tables

Table 1: Aspects of Performance.....	34
Table 2: Correspondence between Acts 14:8 and 10	109
Table 3: Bringing before Authorities in Luke and Acts	136
Table 4: Interpretations of Areopagus in Acts 17:19 and 22.....	139
Table 5: Correspondence between Acts 13:42–43 and Acts 17:32–34...	152

Nederlandse Samenvatting

Titel: Portretten van Paulus' optreden als publieke boodschapper van God in het Bijbelboek Handelingen

Vraagstelling en theoretisch kader

Dit proefschrift onderzoekt de weergave van Paulus' optreden (*performance*) in vijf episodes uit het Bijbelboek Handelingen. Het levert daarmee een bijdrage aan het onderzoek naar het beeld van Paulus in Handelingen, waarbij de focus op Paulus' *performance* richting geeft aan de vraagstelling en aansluit bij een actueel thema in de samenleving en in de mens- en geesteswetenschappen. In dit onderzoek staat niet de vraag centraal hoe Lucas' beeld van Paulus zich verhoudt tot het beeld dat uit de brieven oprijst, maar de vraag hoe Lucas' beschrijving van Paulus' optreden past binnen het verhaal waarmee Lucas zich tot zijn beoogde publiek richt. De hoofdvraag van het onderzoek luidt daarom:

Hoe wordt Paulus' optreden (*performance*) in vijf episodes uit Handelingen beschreven, en welke functie heeft deze beschrijving in het geheel van het boek?

Het begrip *performance* als centraal element in de vraagstelling is enerzijds gekozen omdat het aansluit bij hedendaagse interesse in de rol van publiek optreden in politiek en samenleving, in relatie tot thema's als authenticiteit, overtuigingskracht en macht alsmede in het kader van een *performative turn* in de geesteswetenschappen. Anderzijds is het begrip gekozen omdat het een aantal aspecten omvat die in de beschrijving van Paulus' handelen en spreken in het boek Handelingen aan te wijzen zijn. In mijn proefschrift definieer ik *performance* als

“een handeling, of een set handelingen (inclusief spraakhandelingen), gedaan in een specifieke situatie, in de aanwezigheid van anderen, aan wie met gebruikmaking van culturele codes en conventies betekenis wordt gecommuniceerd”.

De aspecten van *performance* die in de tekst van de episodes worden onderzocht zijn:

1. De situering van het optreden in een specifieke plaats, tijd en/of locatie;
2. De situering van het optreden in relatie tot andere personen (het publiek);
3. Het optreden zelf als een combinatie van gebaren (in brede zin) en spraakhandelingen;
4. De reactie van het publiek op het optreden;

5. Het *culturele script* waarnaar het optreden gemodelleerd is of waarmee het optreden geduid kan worden.

De eerste vier van deze aspecten volgen de opbouw van de episodes uit Handelingen zelf en zijn te correleren aan aspecten van *performance* zoals die in hedendaags onderzoek naar publiek optreden worden genoemd en zoals die door Quintilianus aan het einde van de eerste eeuw na Christus beschreven zijn in zijn retorische handboek voor de scholing van de Romeinse elite. De term *cultural script* is ontleend aan de moderne *performance*-theorie, maar heeft een antieke pendant in de gewoonte van redenaars om hun eigen optreden te modelleren naar het optreden van klassieke voorbeelden (*mimesis*) en in de gewoonte van schrijvers om de hoofdpersonen in hun boek te beschrijven in relatie tot modelfiguren of stereotypen.

Voor de moderne theorievorming over *performance* is een theorie van de socioloog Jeffrey Alexander als uitgangspunt genomen. Hij bouwt voort op eerdere denkers (Victor Turner, Erwin Goffman en anderen) en komt op grond daarvan tot een theorie die niet alleen verschillende aspecten van *performance* onderscheidt en de notie van een *cultural script* uitwerkt, maar ook benadrukt dat voor *social movements* en politieke bewegingen de *performance* van leidinggevende figuren van groot belang is om aanhang te verwerven in de samenleving. Dit is bijzonder geschikt voor de vraagstelling naar de Lucaanse weergave van Paulus' *performance*, omdat ook Paulus door Lucas wordt geschilderd als voorman van een *hairesis* (stroming of denkrichting), in dit geval de *hairesis* van de Nazoreeërs, de leerlingen van Jezus van Nazareth (Handelingen 24:5).

Ik heb vijf passages uit Handelingen gekozen voor een nadere analyse van de weergave van Paulus' optreden:

1. Handelingen 13:6–12: Paulus' optreden voor Sergius Paulus. De eerste episode waarin een optreden van Saulus/Paulus centraal staat.
2. Handelingen 13:14–52: Paulus' optreden in een synagoge in Pisidisch Antiochië. De langste, en daarmee centrale, episode uit de brede sectie waartoe ze behoort, Handelingen 13–14.
3. Handelingen 14:6–20: Paulus' optreden in Lystra. Het eerste optreden van Paulus voor een geheel niet-Joods publiek.
4. Handelingen 17:16–34: Paulus' optreden in Athene, een belangrijke episode in Handelingen 16–21.
5. Handelingen 25:23–26:24: Paulus' optreden voor koning Agrippa, de laatste verdedigingsrede van Paulus in Handelingen 22–26, die in verschillende opzichten het hoogtepunt van deze sectie vormt.

Bij het onderzoek ga ik uit van een datering van het boek Handelingen rond het eind van de eerste eeuw na Christus. In navolging van vroegchristelijke bronnen duid ik de auteur aan als 'Lucas', die zich in het boek presenteert als een reisgenoot van Paulus tijdens enkele van de reizen die in de tweede helft van het boek beschreven zijn (Handelingen 16–28). Hij schrijft zijn boek in een tijd

waarin christenen door Romeinse auteurs als aanhangers van een verderfelijk bijgeloof worden beschreven, en hun positie in Joodse gemeenschappen, in Israël en daarbuiten, varieert tussen acceptatie en uitsluiting. De hoofdthese van mijn studie is dat Lucas Paulus in zijn optreden als boodschapper van God tekent als welbespraakt Romein en wetsgetrouwe Jood, om negatieve geruchten te weerleggen over de leer van Jezus, die door diens leerlingen wordt aangehangen.

Paulus' optreden voor Sergius Paulus (Handelingen 13:6–12)

In Handelingen 13–14 beschrijft Lucas een reis van Paulus samen met Barnabas vanuit Antiochië in Syrië tot in het binnenland van het huidige Turkije. Een aantal momentopnamen van deze reis wordt door Lucas uitgelicht. In deze zogeheten 'episodes' staat steeds een optreden van Paulus en Barnabas centraal. De eerste van deze episodes is gesitueerd in Paphos op Cyprus, bij de Romeinse gouverneur Sergius Paulus. Het belang van deze episode in de ontwikkeling van het boek Handelingen wordt onderstreept doordat Lucas tot hertoe Paulus aanduidt met zijn Hebreeuwse naam Saulus. Vanaf zijn eerste ontmoeting met een heiden, die ook zijn naamgenoot is, gebruikt Lucas de Latijnse naam Paulus (behalve wanneer Paulus in Handelingen 22 en 26 terugblijkt op de verschijning van Christus op weg naar Damascus).

Het eiland Cyprus wordt in het boek Handelingen gekenmerkt door de aanwezigheid van veel Joden, waaronder ook 'leerlingen' (Lucas' voorkeursaanduiding voor degenen die geloven dat Jezus Gods Gezalfde is). Barnabas is afkomstig van dit eiland. Op dit eiland komt het in Paphos tot een ontmoeting met Sergius Paulus. Paphos is het centrum van het Romeins gezag op het eiland en een havenstad voor verkeer richting Rome, en vervult daarmee dezelfde rol als Caesarea in Handelingen 10–11. Een opvallende parallel met het verslag van Petrus' ontmoeting met Cornelius is dat in beide gevallen het initiatief uitgaat van de Romeinse beambte die Petrus, respectievelijk Barnabas en Saulus, ontbiedt omdat hij Gods boodschap wil horen. In deze parallel tussen Caesarea en Paphos als plaats van optreden is ook een element van voortgang waar te nemen: Paphos ligt verder van Israël dan Caesarea en vormt voor Paulus en Barnabas een tussenstop op weg naar Klein-Azië, terwijl Petrus na zijn ontmoeting in Caesarea terugkeerde naar Jeruzalem.

Dit voortgangselement is er ook met betrekking tot de persoon tot wie Saulus zich richt: Sergius Paulus is een Romein van een hogere sociale klasse dan Cornelius. Als proconsul van Cyprus is hij een gouverneur uit de orde van senatoren, van gelijke rang als Gallio (Handelingen 18) en hoger in rang dan Felix en Festus, die de ridderlijke orde toebehoren en als gouverneurs over Judea verantwoording moeten afleggen aan de gouverneur van Syrië. Alleen Caesar heeft in de hiërarchie van het Romeinse rijk een hogere positie. Sergius Paulus behoort tot een oude familie van Romeinse patriciërs en wordt door

Lucas positief gekarakteriseerd als een “verstandig man”. In 70 n.Chr. had deze persoon, of een nauwe verwant van hem, een belangrijke positie in Rome, zodat lezers van het boek Handelingen hem wellicht nog kenden.

Het andere personage in deze episode is Elymas, alias Bar-Jezus. Hij is als Jood aan het hof van de proconsul de verbindende schakel tussen de heiden Sergius Paulus en Barnabas en Saulus, die tot nog toe alleen aan Joden het evangelie verkondigd hebben. Nadat de proconsul Barnabas en Saulus ontboden heeft omdat hij het woord van God wilde horen, wordt Elymas echter ingevoerd als tegenstander die de proconsul van het geloof af wil houden. Daarmee staat hij lijnrecht tegenover de boodschap die Lucas in Handelingen 13–14 wil uitdragen: dat God ook voor heidenen de deur van het geloof geopend heeft. Hij wordt dan ook geïntroduceerd als een valse profeet en door Saulus (Paulus) ontmaskerd als vijand van alle gerechtigheid, die de rechte wegen van de Heer verdraait. Door het contrast met hem komt Paulus des te meer uit als een (ware) profeet (vgl. Handelingen 13:1) die het onderwijs van de Heer leert, elders in Handelingen omschreven als de “weg van de Heer” of “de weg van God” (bijv. Handelingen 18:25–26). Bar-Jezus wordt bovendien aangeduid als een *magos*, een aanduiding van toekomstvoorspellers en droomuitleggers die vaak de bijklank heeft van goeroe of charlatan. Dit is geen objectieve aanduiding van zijn functie, maar net als “valse profeet” bedoeld om Bar-Jezus, een Jood aan het hof van Sergius Paulus, negatief te karakteriseren. De term Jood draagt in zichzelf geen negatieve connotatie, maar functioneert om duidelijk te maken hoe Barnabas en Saulus, ondanks dat ze tot nu toe alleen met Joden spraken, in contact komen met de heidense Sergius Paulus. Bar-Jezus heeft een dubbele naam, en uit mijn onderzoek concludeer ik dat Elymas Aramees is voor “ziener” en door Lucas als *magos* wordt vertaald. Zijn tweede naam Elymas draagt daarmee bij aan zijn negatieve karakterisering.

In Lucas’ beschrijving van Paulus’ optreden voor Sergius Paulus staat zijn reactie op de tegenstand van Elymas centraal. Deze reactie wordt gegeven vanuit Paulus’ vervulling met de Heilige Geest, die Paulus’ woorden markeert als door de Geest gesproken. Het optreden bestaat uit een indringende blik en een spraakhandeling. De kracht van indringende blikken bij redevoeringen wordt ook door Quintilianus benadrukt. Bovendien toont het Paulus’ vaardigheid om Elymas te doorzien en te ontmaskeren, een vaardigheid die in het Oude Testament aan God en de profeten wordt toegeschreven en in het evangelie naar Lucas aan Jezus. De spraakhandeling waarmee deze blik gepaard gaat is een korte, maar krachtige, tweedelige rede waarin Paulus eerst de tegenstand van Elymas ontmaskert als een duivelse poging om de wegen van de Heer te verdraaien, en vervolgens de straf van de Heer tegen Elymas aankondigt, in taal die doortrokken is van frasen uit het Oude Testament.

Na Paulus’ optreden volgt het intreden van de straf voor Elymas. Lucas beschrijft deze straf met gebruikmaking van Homerisch idioom voor verblinding door de goden, idioom dat ook door Josephus gebruikt wordt in zijn weergave

van de verblinding van Syriërs door God op het gebed van de profeet Elisa. Het ogenblikkelijk intreden van de aangekondigde straf bevestigt Paulus' woorden en maakt dat de proconsul gelooft en versteld staat van het "onderwijs van de Heer" (Handelingen 13:12).

In zijn weergave van Paulus' optreden tegen Elymas, ten overstaan van Sergius Paulus, tekent Lucas Paulus als profeet tegenover een valse profeet, als boodschapper die het woord van God brengt, tegenover iemand die de rechte wegen van de Heer verdraait. Het krachtige optreden van Paulus laat zien hoe Paulus handelt in overeenstemming met de taak die hem door Jezus toebedeeld is, namelijk om te getuigen tegenover koningen (Handelingen 9:15). Als *script* voor dit optreden dienen dus de profeten van het Oude Testament, die eveneens het woord van God spraken tot koningen en daarbij valse profeten ontmaskerden en tovenaars overtroefden.

Door Paulus te beschrijven als iemand die optreedt in het spoor van de profeten van Israël en die door zijn optreden een Romeinse senator versteld kan doen staan over de leer van de Heer, ontkracht Lucas de gedachte dat christenen een verderfelijk bijgeloof aanhangen of een leer die zich keert tegen de Joden. Het is Gods wil dat ook heidenen geloven, en als Joden zich daartegen keren, bewijzen ze zich daarmee als tegenstanders van de door de God van Israël gewezen weg.

Paulus' optreden in Pisidisch Antiochië (Handelingen 13:14–52)

Paulus' optreden in de synagoge van Antiochië, op twee achtereenvolgende sabbatten, vormt de centrale episode uit Handelingen 13–14. De tekst presenteert twee keer een rede van Paulus (en Barnabas) als midden van een scène waarin eerst de setting wordt beschreven en andere karakters worden geïntroduceerd, met na afloop de reactie van het publiek. De episode sluit af met een laatste handeling van Paulus bij het verlaten van Antiochië op weg naar Iconium, gevolgd door een opmerking over de leerlingen.

Het optreden wordt door Lucas gesitueerd in Pisidisch Antiochië. Het valt op aan Lucas' beschrijving van Antiochië dat elke vorm van *couleur locale* ontbreekt: daarmee wordt het een stereotypische heidense stad met een Joodse synagoge, en krijgt Paulus' optreden hier – het eerste optreden in een regio waar het evangelie nog niet gebracht is – een exemplarisch karakter voor zijn optreden in andere steden.

Plaats van handeling is de synagoge, die in heel het boek Handelingen een belangrijke rol speelt, als de locatie waar Paulus allereerst het goede nieuws brengt wanneer hij in een stad arriveert. Lucas beschrijft synagogen als plaatsen (of: gelegenheden) waar Joden en niet-Joden (godvrezenden, proselieten, heidenen – Lucas hanteert geen scherp onderscheid tussen deze benamingen) samenkomen op de sabbat voor een lezing uit de Wet en de Profeten. Na deze lezing krijgt Paulus gelegenheid om te spreken. Door de setting in de synagoge

laat Lucas dus zien dat Paulus' boodschap gebaseerd is op de Schriften, wat in Handelingen ook elders benadrukt wordt. Door de synagoge steeds als de primaire context van Paulus' verkondiging te noemen, laat hij bovendien zien dat de samenkomst van Israël – inclusief heidenen die God vrezen – de plaats is waar de evangelieverkondiging haar eigenlijke thuis heeft, verworteld in de oude geschriften van Israël. Daarmee weerlegt Lucas de gedachte dat de leerlingen aanhangers van een nieuw bijgeloof zijn.

Het zijn de leiders van de synagoge (*archisynagogen*) die Paulus en Barnabas uitnodigen om het volk toe te spreken. Zij tonen daarmee een positieve houding ten opzichte van Paulus en Barnabas en mogelijk ook een erkenning van hun expertise in de uitleg van de Wet. Als leiders vertegenwoordigen zij de Joodse diasporagemeenschap in Antiochië.

Centraal staat vervolgens het optreden van Paulus, die gaat staan om met overtuigingskracht zijn redevoering te houden en als gezaghebbend spreker zijn publiek met een handgebaar tot stilte kan brengen. In zijn rede typeert Paulus zijn spreken als “brengen van een goede boodschap” (*euaggelizesthai*). Daarmee staat hij in de traditie van profeten, psalmdichters, engelen, Jezus en de apostelen, die eveneens van Godswege een goede boodschap brachten. Paulus omschrijft zijn goede boodschap in vers 26 als een boodschap van behoud (*soteria*) en in vers 38 als een aankondiging van vergeving van zonden door Jezus.

De rede bestaat uit een korte oproep tot luisteren, een meer vertellend deel, een meer argumenterend deel, en een slot dat fungeert als climax. Daarmee komt de rede grofweg overeen met de structuur van een redevoering die door Quintilianus wordt voorgeschreven, waarbij het goed is te beseffen dat deze leraar in de retorica een behoorlijke flexibiliteit toestond in het structureren van redevoeringen. De korte aanhef “hoor, Israëlitische mannen en u die God vreest”, sluit echter meer aan bij de wijze waarop Mozes en de profeten van Israël het volk aanspraken. Het weglaten van een werkelijke inleiding suggereert bovendien een zelfbewuste houding: de spreker vindt het niet nodig door een inleiding eerst de welwillendheid van zijn publiek te verkrijgen voordat hij tot de kern van zijn rede overgaat.

Het meer vertellende deel van de rede (vers 17–25, de *narratio*) verhaalt wat God in de geschiedenis van Israël gedaan heeft. De opwekking van Jezus, als de beloofde redder die van David afstamt, is de meest recente handeling van God in die geschiedenis, aldus Paulus. De vertelling heeft dus – conform de retorische handboeken – een dubbele functie: het publiek informeren en overtuigen. Zij bevestigt bovendien voor de lezers van Handelingen de verworteling van Jezus en zijn leerlingen in de tradities van Israël.

In het volgende deel van de rede (26–37) vervolgt Paulus zijn vertelling en verweeft haar met argumentatie op basis van de Schrift, om zijn gehoor te overtuigen dat Jezus de in de Schrift beloofde Redder is. Dit is de goede boodschap

die hij brengt: God heeft de belofte die hij aan de vaders deed, vervuld aan “ons, hun zonen”.

Het slot vormt met een oproep aan het publiek de toepassing van de voorafgaande vertelling. Paulus kondigt vergeving van zonden aan door Jezus. Zij konden door de Wet van Mozes geen vrijspraak ontvangen van deze zonden, maar door geloof in Jezus wel. Zo verbindt Paulus zijn rede aan de zojuist gelezen Wet. Vervolgens citeert hij een woord uit de Profeten dat hij toepast op de huidige situatie, in een indringende waarschuwing om berichten over het werk van God, dat Hij in “jullie dagen” aan het bewerkstelligen is, niet met ongelof te ontvangen. Dit werk van God is in het licht van het gebruik van deze term in de bredere context (13:2, 14:26, 15:12) op te vatten als het openstellen van geloof en bekering tot behoud voor de heidenvolken. Paulus richt zich met het citaat uit Habakuk direct tot zijn hoorders, die hij namens God zelf in de eerste persoon aanspreekt. Dat is een vorm van *prosopopoeia* (spreken vanuit de *persona* van een ander) die Quintilianus bijzonder passend vindt in de *peroratio* (appellerend slot) van de redevoering. Het versterkt het beeld van Paulus als boodschapper die, net als de profeten van oudsher, namens God tot het volk spreekt.

Lucas tekent de reactie van het publiek op het optreden van Paulus op deze eerste sabbat in Antiochië als positief. De aanvankelijke positieve respons op Paulus' optreden is van groot belang voor Lucas, omdat het laat zien dat de leer van Jezus wel degelijk ook van Joodse zijde instemming verkreeg.

Het tweede optreden van Paulus waar Lucas de aandacht op vestigt is zijn reactie op tegenstand van Joden die ontstaat wanneer hij een week later opnieuw in de synagoge spreekt. Deze tegenstand wordt door Lucas herleid tot hun ijver (*zelos*), ijver voor God en zijn wet die op zichzelf niet verkeerd is maar wel een terugkerend motief is voor de vervolging van leerlingen van Jezus, op grond van de gedachte dat hun leer gericht zou zijn tegen de Wet, tegen het Joodse volk, en tegen de tempel.

De reactie van Paulus en Barnabas op de tegenspraak van de Joden wordt getypeerd als “vrijmoedig spreken” (*parrhesiazomai*). Zij bewaren daarmee hun waardigheid door moedig, eerlijk en beleefd hun tegenstanders van repliek te dienen. Vrijmoedigheid (*parrhesia*) gold voor de Grieken als deugd die het juiste midden houdt tussen verlegenheid en onbeschofftheid, een deugd die als karakteristiek werd gezien van Demosthenes en andere grote Atheense redenaars, alsook van de filosoof Socrates.

In een korte rede geven Paulus en Barnabas aan dat ze zich “wenden naar de (heiden)volken”. Daarmee duiden ze hun vertrek uit de synagoge, dat een fysiek omkeren en weglopen inhoudt. Dit weglopen is geen vlucht voor de tegenspraak, willen Paulus en Barnabas duidelijk maken, maar een zelfbewust vertrek om in gehoorzaamheid aan Gods opdracht voor Israël de boodschap van redding aan de volken te brengen. Bovendien geven ze in de rede aan dat de Joden die Paulus en Barnabas tegenspreken, het woord van God naast zich

neerleggen en zichzelf daarmee uitsluiten van het leven in Gods koninkrijk in de komende eeuw.

In Lucas' weergave van de reactie van het publiek op dit tweede optreden vestigt hij de aandacht op de positieve reactie van de heidenen. Door het optreden van Paulus in de synagoge bereikt Gods woord heel de stad, die daar samengekomen is (13:44) en vervolgens heel de streek, het achterland van de stad (13:49). Mensen gaan geloven in overeenstemming met een goddelijke verordening tot eeuwig leven: het behoud van de heidenen is Gods wil, niet een persoonlijk initiatief van de apostelen, benadrukt Lucas.

Er volgt nog een slotscène in Antiochië, waarin opnieuw een optreden van Paulus en Barnabas centraal staat, die ditmaal bestaat uit een veelzeggend gebaar: het afschudden van stof van hun voeten tegen de inwoners van Antiochië, die hen de stad uit werpen, nadat de Joden de leiders van de stad hiertoe hebben aangezet. Het gaat hier om een profetisch gebaar waarmee Paulus en Barnabas aangeven niet verantwoordelijk te zijn voor Gods oordeel over de stad. Er blijven in Antiochië echter leerlingen achter die vervuld zijn met de Geest en tonen dat Gods woord hier vrucht heeft gedragen, onder Joden en heidenen.

Met Lucas' weergave van deze drie scènes in Antiochië, die ieder een optreden van Paulus (en Barnabas) centraal stellen, tekent hij Paulus (en Barnabas) als boodschappers van God in lijn met de profeten van oudsher, die eveneens tegenstand ervoeren van het volk van Israël. Daarbij spreekt Paulus met een overtuigingskracht en vrijmoedigheid die niet onderdoet voor die van grote Griekse redenaars. Deze beide aspecten zijn complementair: samen laten ze zien op welke wijze God het heil naar de heidenen zendt.

Net als voor Sergius Paulus toont Paulus zich dus een waardig redenaar, die optreedt in het spoor van de profeten, en zijn het juist zijn tegenstanders die zich door hun ijver keren tegen de boodschap die Paulus van Godswege brengt.

Paulus' optreden in Lystra (Handelingen 14:6–20)

De episode in Lystra is de laatste op de reis waarover Handelingen 13–14 vertelt. Lucas beschrijft hier opnieuw drie optredens van Barnabas en Paulus: de genezing van een verlamde, hun reactie op een poging van het volk om voor hen te offeren, en het opstaan van Paulus na diens steniging, gevolgd door het verlaten van de stad.

Lystra wordt geïntroduceerd als stad in Lycaonië, en later wordt vermeld dat de menigten er Lycaonisch spreken. De relevantie hiervan is dat deze regio de reputatie heeft een achtergebleven bergstreek te zijn in het binnenland van Anatolië, waar stammen van bergbewoners een lokale taal spreken. De regio vormt zo binnen Handelingen een tegenpool van Athene, en tegelijk zijn er opmerkelijke overeenkomsten tussen Paulus' rede in Athene en in Lycaonië: Paulus brengt wezenlijk dezelfde boodschap van God naar alle volken, zowel

naar ontwikkelde Grieken als naar achtergebleven Lycaoniërs, waarbij de verwoording van deze boodschap wel op het publiek wordt afgestemd.

Daarnaast valt in de bredere context van Handelingen 13–14 met name op dat Lucas in deze episode niet spreekt over een synagoge in Lystra. Daarmee is dit opnieuw een soort ‘eerste optreden’ van Paulus: na zijn eerste optreden voor een heiden (Handelingen 13:4–12), en zijn ‘eerste optreden’ op grondgebied dat nog niet door het evangelie bereikt is (Handelingen 13:14–52), beschrijft deze episode het eerste optreden van Paulus in een stad waar geen aanwezigheid van Joden vermeld wordt (wel later in het verhaal, Handelingen 16:2), maar alleen van menigten die een inheemse taal spreken.

Tenslotte vallen in deze episode de bewegingen in en uit de stad op. Paulus’ optreden wordt *in* de stad gesitueerd, maar een priester van een tempel *buiten* de stad brengt stieren naar de stadspoorten om voor Barnabas en Paulus te offeren. Later wordt Paulus gestenigd en uit de stad gesleept, maar hij staat op en gaat de stad weer binnen. Deze bewegingen in en uit de stad benadrukken het belang dat Paulus eraan hecht om in de stad, als middelpunt van de omringende regio, het woord van God te brengen. Dit woord verspreidt zich vervolgens over de regio, als het achterland van de stad, zo blijkt verschillende keren in Handelingen.

Het optreden van Paulus in Lystra wordt door Lucas gesitueerd tegen de achtergrond van de evangelieverkondiging van Paulus en Barnabas. Ze zijn bezig de goede boodschap te brengen wanneer een verlamde man hem hoort en zo de scène begint waarin hij genezen wordt. De genezing is daarmee een zichtbare demonstratie van de boodschap die Paulus en Barnabas brengen. Bij het introduceren van deze verlamde benadrukt Lucas diens verlamdheid als een volstrekte onmogelijkheid om te lopen, om zo te onderstrepen hoe groot het wonder is wanneer hij op Paulus’ bevel opspringt en rondloopt.

Het optreden van Paulus in deze scène bestaat uit een indringende blik en met luide stem gesproken bevel. Met de blik doorziet Paulus de verlamde, zoals hij eerder Bar-Jezus doorzag, en kan hij vaststellen dat de verlamde geloof heeft om gered te worden. Daarnaast zet deze indringende blik zijn woorden kracht bij, zoals ook door Quintilianus wordt onderkend. De luide stem heeft eveneens als functie om zijn woorden kracht te verlenen en dient daarnaast om de aandacht van de menigten te trekken. De woorden die Paulus spreekt hebben een parallel in de woorden van Jezus tot Paulus in Handelingen 26:16, maar daar staan ze in een geheel andere context. Relevanter parallellen zijn de woorden bij de genezing van Aeneas (Handelingen 9:32) en de opwekking van Tabitha (9:40). Net als bij Bar-Jezus vermeldt Lucas de uitwerking van Paulus’ optreden, die in dit geval bestaat uit opspringen en rondlopen.

Na de genezing komen ook de menigten in beeld, die reageren op de genezing en daarmee meteen de achtergrond vormen voor het volgende optreden van Paulus in Lystra. In plaats van God te prijzen vanwege het genezingswonder en Paulus als profeet te erkennen, de gebruikelijke reactie van Joden op een

genezing door Jezus in de evangeliën (vgl. Lucas 7:16), menen de Lycaoniërs dat Barnabas en Paulus zelf goden zijn. “Menigte(n)”, in het enkelvoud of het meervoud, komt opvallend veel voor in deze perikoop. De menigte vormt als het ware een eigen personage waartoe Paulus en Barnabas zich moeten verhouden. In antieke geschiedschrijving worden leidersfiguren vaak beoordeeld op hun omgang met “de menigte”, en hier worden Paulus en Barnabas getypeerd door de wijze waarop ze reageren op de menigten. Het andere karakter dat een rol speelt is de priester van “Zeus die voor de stad is”. De priester geeft leiding aan de menigte door hen voor te gaan in een offerprocessie richting Paulus en Barnabas. Het offer dat ze willen brengen is buitengewoon kostbaar. Stieren gelden als de kostbaarste offerdieren en de priester brengt meerdere daarvan naar de stadspoorten. Mogelijk speelt in Lucas’ portret van de Lycaoniërs een lokale mythe een rol die verhaalt hoe Zeus en Hermes naar de mensen kwamen, geen gastvrijheid ontvingen en de regio met een vloed straffen. In het licht hiervan is de poging om aan Paulus en Barnabas te offeren eerder te duiden als een angstige poging om de goden gunstig te stemmen en hun potentiële woede af te wenden, dan een uiting van dankbaarheid over de genezing.

Het optreden van Barnabas en Paulus in reactie hierop getuigt van diepe verontwaardiging. Dit blijkt uit hun handelingen: ze scheuren hun kleren en begeven zich onder luid geschreeuw springend in de menigte. Uit parallellen in andere teksten (o.a. Esther 4:1) valt te concluderen dat het bij deze handelingen gaat om een demonstratief tonen van verontwaardiging, niet zozeer om het bewijzen van menselijkheid. Als boodschappers van God distantieren Paulus en Barnabas zich radicaal van de identificatie met Zeus en Hermes.

Door wat ze zeggen verklaren Barnabas en Paulus hun optreden. De korte rede bestaat uit twee delen: weerlegging van de gedachte dat zij goden zijn en uitleg van de goede boodschap die ze in Lystra aan het brengen zijn. Deze boodschap bestaat uit een oproep om van zich af te wenden van machteloze (ijdele, lege) goden zoals Zeus en Hermes naar de levende God. Ze omschrijven de levende God met woorden die aan het Oude Testament ontleend zijn (Exodus 20:11, Psalm 146:6). Het contrast met Zeus en Hermes als ‘ijdele/lege goden’ is een bekend motief uit de Profeten. Barnabas en Paulus worden met deze woorden getekend als boodschappers van de God van Israël in het spoor van de profeten. Tegenover de menigte Lycaoniërs presenteren ze de levende God als een geveer van regen en vruchtbaarheid, voedsel en vreugde. De stijl is hymnisch: door de goedheid van de levende God te bezingen voorkomen Barnabas en Paulus dat de menigte aan hen offert. Dat ze daarin met moeite slagen, toont enerzijds hoezeer ze erop gericht zijn deze heidenen van een offer aan hen af te brengen, en anderzijds dat ze het gezag en de overtuigingskracht hebben om deze uitzinnige menigte te beheersen.

Dit is te meer opvallend in contrast met de slotscène, waarin Paulus zonder protest een steniging ondergaat. Joden uit Antiochië en Iconium hebben de menigte overgehaald en stenigen Paulus. Ze kunnen hem daarmee echter niet het

zwijgen opleggen: Paulus staat op en gaat meteen de stad weer in voordat hij de volgende dag vertrekt naar Derbe.

Ook hier in Lystra, te midden van heidenen, treden Paulus en Barnabas op in het spoor van de profeten. Dat blijkt uit de reeds genoemde parallellen, en ook uit het ondergaan van de steniging. De steniging van Stefanus in Handelingen 8 wordt in diens rede in verband gebracht met hoe de voorvaders van Israël de Geest weerstonden en de profeten doodden. Hier in Lystra worden Paulus en Barnabas “apostelen” genoemd, gezanten van de Geest (Handelingen 13:1–3), die onder de heidenvolken dezelfde functie hebben als de twaalf apostelen in Jeruzalem: namens God de goede boodschap te brengen van behoud en leven door geloof en bekering, die God ook aan heidenen geeft (vgl. Handelingen 11:18; 14:27; 28:28), zoals blijkt uit de genezing van de verlamde.

Als potentieel script is ook de verwijzing naar Hermes het overwegen waard. Barnabas en Paulus wijzen identificatie met Zeus en Hermes zeer resoluut af, maar is er in hun optreden tegelijk iets wat antieke lezers wel degelijk aan Zeus en Hermes doet denken? Met betrekking tot Paulus verklaart Lucas de identificatie met Hermes vanuit het feit dat Paulus het woord voert. Hermes wordt door Philo van Alexandrië, die als geletterde Jood uit de diaspora qua culturele achtergrond relatief dicht bij Lucas staat, omschreven als vertolker en profeet van goddelijke dingen, brenger van goede boodschappen en heraut. Zo onderstreept de identificatie met Hermes het portret van Paulus als boodschapper van God, terwijl deze identificatie zelf door Paulus en Barnabas afgewezen wordt. Paulus is niet Hermes in mensengedaante, maar juist als mens is hij de boodschapper van de levende God. Daarmee straalt toch iets van de statuur van Hermes af op Lucas’ portret van Paulus in deze episode.

De functie van de weergave van de genezing, binnen het bredere context van Handelingen 13–14, is om te demonstreren dat de deur van geloof voor de volken geopend is, wat vooral tot uiting komt in de vaststelling van Paulus dat de verlamde “geloof heeft om gered te worden”. De genezing toont de kracht van geloof in de naam van Jezus, net als bij de genezing van een verlamde door Petrus in Handelingen 3, die daar uitbreider geduid wordt in een redevoering van Petrus.

De reactie op de poging van de menigte om aan Barnabas en Paulus te offeren, toont dat zij, als boodschappers van Gods heil aan de heidenen, gehoorzame dienaren van God zijn, die verering als goden afwijzen. Het benadrukt zo hun trouw aan hun Joodse identiteit, ook in deze heidense omgeving. Tegelijk toont het hun gezag en overredingskracht, doordat zij met hun optreden in staat zijn het gedrag van de menigten te beïnvloeden.

Paulus' optreden in Athene (Handelingen 17:16–34)

De volgende episode die is uitgekozen voor analyse van de weergave van Paulus' optreden is die van Paulus in Athene. Deze episode is onderdeel van een volgende sectie in Handelingen, Handelingen 16–21. In deze hoofdstukken brengt Paulus het evangelie in Macedonië, Achaia en Efeze (16:6–19:40) en reist vervolgens terug naar Jeruzalem (20:1–21:17). Deze twee delen bevatten beide één langere rede, een rede voor filosofen in Athene en een rede voor de oudsten van Efeze op de weg terug naar Jeruzalem. Deze redes geven net als de rede in Pisidisch Antiochië centrale momenten in deze delen van het boek weer. De sectie wordt geopend met Paulus' vertrek uit Jeruzalem en zijn roeping in een visioen om naar Macedonië over te steken, en sluit af met Paulus' aankomst in Jeruzalem waar hij verslag doet aan Jacobus en de oudsten over wat God door zijn dienst onder de heidenen gedaan heeft (Handelingen 21:19). Deze dienst onderscheidt zich van de reis in Handelingen 13–14 doordat Barnabas – die als een soort mentorfiguur wordt getekend – afwezig is, terwijl Paulus nu gevolgd wordt door leerlingen waar de verteller zichzelf van tijd tot tijd ook onder schaarst, in de zogenoemde 'wij-passages'. Verder verblijft Paulus nu voor veel langere perioden in enkele steden (met name in Korinte en Efeze). Zijn verblijf in Athene is slechts een tussenstop op weg naar Korinte, maar wordt door Lucas aangegrepen als gelegenheid om een optreden van Paulus in de Areopagus, voor een publiek van filosofen, weer te geven.

Deze sectie sluit af met een verslag van Paulus voor Jacobus in Jeruzalem. Dat verslag geeft aan wat Lucas vooral wil laten zien: hoe God door de dienst van Paulus onder de heidenen werkt. De episode in Athene legt daarbij de nadruk op de positieve respons van prominente, ontwikkelde Grieken op Paulus' boodschap, terwijl de episode in Efeze (inclusief de rede tot haar oudsten op het strand van Milete), die in dit proefschrift niet besproken wordt, de nadruk legt op de vorming van een gemeenschap van leerlingen door de dienst van Paulus.

Het belang van Athene als plaats voor Paulus' optreden ligt enerzijds in haar reputatie als stad van de klassieke Griekse cultuur, zoals die ook door de filosofen vertegenwoordigd wordt, en anderzijds in haar godsdienstigheid, die blijkt uit de vele afgodsbeelden die Paulus in de stad waarneemt en die zijn ergernis oproept. Het beeld dat van de Atheners en hun filosofen oprijst is niet onverdeeld positief: ze houden zich alleen maar bezig met het zeggen en horen van nieuwe dingen.

Als achtergrond voor Paulus' optreden in de Areopagus schetst Lucas zijn (onderwijzend) spreken met Joden in de synagoge en tot ieder die zich op de markt (*agora*) bevond. Paulus was hier de goede boodschap aan het brengen van Jezus en de opstanding (Handelingen 17:18), het doel waarvoor hij vanuit Troas naar Macedonië en Achaia was overgestoken (Handelingen 16:10). Terwijl zijn spreken in de synagoge in Handelingen 13 al uitgebreid in beeld is

gebracht, is de markt als plaats van optreden karakteristiek voor deze sectie van Handelingen (16:6–19:40). In de andere verwijzingen naar de markt (16:19, 17:5, 19:38) valt de nadruk op de functie van de markt als plaats van rechtspraak. In Athene vormt het onderwijs op de markt de aanleiding om Paulus naar één van de meest befaamde rechtbanken van de Grieks-Romeinse wereld te brengen, de Areopagus. De situering van Paulus' optreden in dit gerechtshof geeft de rede grote allure en relateert Paulus' boodschap van bekering in het licht van de dag waarin God de wereld rechtvaardig zal oordelen aan de menselijke rechtspraak. Dat een lid van de orde van Areopagieten zich na het horen van de rede aansluit bij Paulus toont aan dat Paulus' boodschap overtuigingskracht heeft ook voor Grieken uit de hoogste regionen van de Atheense samenleving, die dienen in een legendarisch en alom gerespecteerd rechts- en bestuursgremium.

De exegese van Handelingen 17:16–34 is op veel punten omstreden. Een belangrijke vraag voor mijn onderzoek is hoe de filosofen zich tot Paulus verhouden en of de rede verstaan moet worden als een verdedigingsrede in een rechtszaak voor de raad van de Areopagus. Enerzijds doen de woorden van de filosofen denken aan de beschuldigingen die tegen Socrates werden ingebracht, wat een vijandige houding tegenover Paulus impliceert. Ze kijken neer op Paulus en noemen hem een “roek”, een metafoor voor onsystematische straatfilosofen, die oppikken wat van hun gading is. Ze lijken niet goed te begrijpen wat Paulus' boodschap is: de tekst suggereert dat ze Jezus en Opstanding voor twee godheden houden die door Paulus verkondigd worden. Lucas' portret van de filosofen is dus niet erg positief, wat ook blijkt uit zijn opmerking dat de Atheners zich met niets anders bezig houden dan het zeggen of horen van nieuwe dingen, een mentaliteit die door de filosofen belichaamd wordt. Met zijn negatieve karakterisering van de Atheense filosofen sluit Lucas aan bij een beeld van filosofen dat breder gedeeld werd in de Grieks-Romeinse samenleving en te vinden is bij mensen als de redenaarsleraar Quintilianus, de satirische schrijver Lucianus en de arts Galenus. Niettemin is volgens mij het *sumballoo* van de filosofen niet op te vatten als een “samenkomen tegen Paulus”, maar meer neutraal als het voeren van gesprekken met Paulus. Het brengen van Paulus *epi ton Areion pagon* vat ik in het licht van overeenkomstige constructies in de directe context (Handelingen 17:5,6; 18:12,17; 19:29,37) op als een voorleiden voor de (raad van de) Areopagus, een elliptische uitdrukking die ook bij andere auteurs te vinden is. Het staan ‘in het midden van de Areopagus’ vat ik op als een aanduiding van het gerechtshof waarin de rede plaatsvindt, een ommuurde ruimte in de open lucht op de *Areios*-heuvel. Paulus wordt hier gebracht om zijn leer uiteen te zetten, niet om zich in een rechtszaak te verdedigen tegen concrete beschuldigingen.

Het optreden van Paulus dat in deze episode centraal staat is zijn rede die hij staande in het midden van deze Areopagus houdt. In zijn rede typeert hij zijn spreken als *kataggelloo* (‘verkondigen’), net als *euaggelizomai* afgeleid

van de wortel *aggel**, waarmee Paulus zichzelf dus als boodschapper presenteert, in aansluiting bij de woorden van sommige filosofen die meenden dat hij een “verkondiger van buitenlandse godheden” was, omdat hij de goede boodschap van Jezus en de opstanding bracht (17:18). Uit het slot van de rede blijkt dat hij een verordening van God aan de mensen overbrengt, dat allen zich overal moeten bekeren: hij roept hen namens God op tot een levenswijze in ontzag voor God die tot uiting komt in het doen van rechtvaardige daden (vgl. 10:35, 26:20).

In mijn analyse van retorische aspecten van de rede onderscheid ik drie delen: een *exordium* (17:22–23), *argumentatio* (24–29) en *peroratio* (30–31), in lijn met de aanwijzingen van Quintilianus over de opbouw van redevoeringen. Nadat Paulus zijn publiek in de inleiding om hun godsdienstigheid geprezen heeft, adresseert hij in de kern van zijn rede hun onwetendheid en leert hun dat de God die hij verkondigt en die heel de kosmos geschapen heeft niet woont in met mensenhanden gebouwde tempels, geen verzorging door mensen behoeft en geen gelijkenis vertoont met producten van menselijke kunde. Deze aan de Atheners onbekende God is dus anders dan de goden waarvan Paulus vele standbeelden heeft zien staan terwijl hij in Athene rondliep. Het is deze God die een dag van oordeel heeft vastgesteld en met het oog daarop de mensen oproept tot een andere levenswijze. Deze uiteenzetting van Paulus’ onderwijs (die raakvlakken heeft met gedachten van Griekse filosofen over God en de dienst aan hem) wordt gehouden in een grootse stijl, passend bij de allure van de plaats waar Paulus hem uitspreekt.

Paulus eindigt zijn rede met een verwijzing naar de opwekking uit de doden van de man die God heeft aangesteld om de wereld te oordelen. Dit levert een gemengde reactie op, waarbij Lucas de aandacht vestigt op de positieve houding van hen die Paulus nog eens willen horen (vgl. voor het ‘nog eens willen horen’ Handelingen 13:42–43). Na Paulus’ vertrek zijn er dan ook mannen die hem ‘aankleven’ en geloven. Lucas noemt met name Dionysius de Areopagiet en Damaris: Dionysius de Areopagiet als lid van het hoogste bestuurs- en rechtsgremium van Athene, en Damaris als vrouw die mogelijk behoorde tot een vooraanstaande familie uit Sparta. Of Dionysius en/of Damaris zelf ook filosofen waren, valt uit de tekst niet eenduidig op te maken, maar is gezien Lucas’ tamelijk negatieve karakterisering van de filosofen minder belangrijk dan hun hoge sociale status.

Paulus’ optreden in Athene, als hoofdstad van de klassiek-Griekse cultuur, nodigt uit tot een vergelijking met grootheden die vóór Paulus in Athene optraden. In bestaand onderzoek worden met name Socrates, Epimenides en Demosthenes genoemd. De overeenkomst met Socrates bestaat in het spreken op de markt en in de beschuldigingen die tegen Socrates geuit werden. Aan Epimenides valt te denken omdat hij een rol speelde in de stichtingsmythen rond de Areopagus en omdat Paulus in zijn rede mogelijk zinspeelt op een gedicht dat aan deze half-legendarische figuur werd toegeschreven. Aan Demosthenes

valt te denken vanwege de redenaarskwaliteit waarvan Lucas in zijn korte weergave van de rede een impressie wil geven: Demosthenes gold als de grootste redenaar van het klassieke Athene, die de Atheners met vrijmoedigheid toesprak, een deugd die elders in Handelingen ook aan Paulus wordt toegeschreven (zie mijn analyse van Paulus' optreden in Pisidisch Antiochië). Demosthenes begon zijn redevoeringen net als Paulus met de aanspraak "Atheense mannen".

De verwijzingen naar deze drie Griekse grootheden zijn echter niet heel uitgesproken in de tekst aanwezig, terwijl er ook elementen in de tekst zijn die Paulus' optreden als boodschapper van God plaatsen in het spoor van de profeten van Israël. Hier zijn vooral zijn verontwaardiging over de afgoden te noemen, toespelingen op teksten uit het Oude Testament, en Paulus' verwijzing naar "jullie" dichters, die een onderscheid impliceert met Paulus' eigen culturele achtergrond.

Het profetische script en het script van modelfiguren uit de geschiedenis van Athene sluiten elkaar niet uit: Lucas portretteert Paulus hiermee als een boodschapper van God in het voetspoor van de profeten van Israël die in zijn optreden in Athene niet onderdoet voor grootheden als Socrates, Epimenides en Demosthenes.

De functie van het portret van Paulus' optreden in Athene is enerzijds te laten zien hoe God door het optreden van Paulus ook prominente Grieken tot geloof brengt, en anderzijds te laten zien dat zijn onderwijs geen reden is tot gerechtelijke vervolging, een motief dat in het vervolg breder wordt uitgewerkt: in de rechtszaak voor Gallio in Korinte, in de volksvergadering van Efeze en vervolgens in de verdediging van Paulus in Handelingen 22–26 tegenover Felix, Festus en Agrippa. Een leer die mensen oproept tot ontzag voor God en het leiden van een rechtvaardig leven zou door de overheid niet bestreden moeten worden. Paulus' gloedvolle rede op de Areopagus ontkracht de reputatie van christenen als aanhangers van een dom bijgeloof. Dat wordt des te meer bevestigd doordat een Areopagiet Paulus aankleeft en gelooft. Tenslotte laat Lucas in zijn weergave van Paulus' optreden ook zien dat Paulus met zijn boodschap zijn Joodse identiteit bewaart, sprekend in de synagoge en gaande in het spoor van de profeten.

Paulus' optreden voor Agrippa (Handelingen 25:23–26:24)

De laatste episode die voor dit onderzoek geselecteerd is, is het laatste grote optreden in de reeks verdedigingsredes in Handelingen 21–26, de rede van Paulus voor Agrippa (Handelingen 25:23–26:24). Hiermee is ook dit deel van Handelingen vertegenwoordigd in het proefschrift, met een optreden dat in meerdere opzichten een climax vormt. Het is de laatste omvangrijke redevoering in Handelingen, tegenover een koning van hoge sociale status, die tegelijk vertrouwd is met Joodse zaken en een nauwe band heeft met Caesar (Nero) in

Rome. Het is ook de rede waarin Paulus zich van het meest gepolijste literaire Grieks bedient. Door de plaatsing van deze episode aan het einde van Handelingen krijgt de lezer zo een laatste grootse impressie van Paulus' overtuigingskracht, voordat het boek na een dramatische zeereis en een korte indruk van zijn ontvangst door Joden in Rome tot een afsluiting komt.

Het doel van deze hoofdstukken is te laten zien dat Paulus in de ogen van zowel Romeinse als Joodse overheden niet schuldig is aan iets dat de doodstraf of boeien verdient, zo blijkt uit de herhaalde vaststelling hiervan en de dubbele conclusie in Handelingen 26:32. De focus ligt daarbij niet op Paulus' individuele handelen: het is als "leider van de sekte der Nazoreeërs" dat Paulus ervan wordt beschuldigd door de hele wereld oproer te veroorzaken onder de Joden (24:5).

Het optreden van Paulus voor Agrippa is gesitueerd in Caesarea. Caesarea functioneert in Handelingen als een doorgangplaats tussen Jeruzalem en de wereld van de volkeren. De stad vertegenwoordigt Rome, als residentieplaats van de Romeinse gouverneur over Judea, waar de rechterstoel van Caesar staat en die de naam Caesar in de plaatsnaam draagt: Caesarea is een keizerstad. Het is de plaats waar de Joodse en de Romeinse wereld elkaar ontmoeten, en waar Petrus voor het eerst leerde dat bij God mensen uit ieder volk welkom zijn wanneer ze Hem vrezen en gerechtigheid doen (Handelingen 10:34–35).

Deze ontmoeting van de Joodse en Romeinse wereld blijkt ook uit de personages voor wie Paulus optreedt: enerzijds de Joodse koning Agrippa en zijn zus Bernice, anderzijds Festus met zijn tribunen en vooraanstaande personen van de stad. Het belang van Agrippa als hoorder van Paulus ligt in zijn kennis van de Joodse gebruiken en meningsverschillen. Nadat Romeinen al verscheidene keren hadden vastgesteld dat Paulus' leer niet tegen het Romeinse recht indruist maar een intern-Joods meningsverschil betreft, geldt het oordeel van Agrippa dat hij vrijgelaten had kunnen worden als de ultieme bevestiging van zijn onschuld, waarbij de autoriteit van Agrippa die van de aanklagende hogepriester overtreft, aangezien Agrippa de bevoegdheid had om hogepriesters aan te stellen en af te zetten. Bovendien hadden zowel Agrippa als zijn zus Bernice nauwe banden met het hof in Rome, reeds in de dagen van Paulus en nog meer in de laatste decennia van de eerste eeuw. Wanneer Handelingen aan het eind van de eerste eeuw te dateren is, zijn Agrippa en Bernice vermoedelijk reeds overleden, maar is hun reputatie nog bekend.

Ook het oordeel van Festus, als de aangestelde gouverneur van Judea, is belangrijk, maar toch qua belang ondergeschikt aan het oordeel van Agrippa: Festus is een gouverneur van de ridderlijke orde en heeft als voormalige slaaf geen goede reputatie bij Romeinse senatoren als Tacitus, die aan het begin van de tweede eeuw de geschiedenis van het Romeinse rijk beschreef tussen de dood van Augustus en de dood van Nero. Ook Josephus is niet onverdeelde positief over Festus. Lucas daarentegen is tamelijk neutraal in zijn karakterisering van Festus, die zichzelf presenteert als een plichtsgetrouw gezagsdrager. Het

optreden van Paulus krijgt verder cachet door de aanwezigheid van hoge militairen en vooraanstaande inwoners van Caesarea, die verder in het verhaal geen rol spelen.

Het optreden van Paulus voor Agrippa bestaat uit een handgebaar en een redevoering. Het handgebaar betreft een “uitstrekken van de hand”, wat in Handelingen alleen hier genoemd wordt en te onderscheiden is van het bewegen van de hand om tot stilte te manen. Het uitstrekken van de hand verwijst naar het karakteristieke, bescheiden gebaar waarmee een redenaar een redevoering begint, en dient dus om Paulus als redenaar te tekenen en extra waardigheid aan de rede te verlenen.

In zijn rede typeert Paulus zijn spreken als “verdedigen” (*apologeomai*), een juridische term die in Handelingen 22–26 veelvuldig voorkomt, als motief dat het eigen karakter van dit deel van Handelingen aanduidt. De verdediging betreft de aanklachten die de Joden tegen hem hebben ingebracht: dat Paulus met zijn onderwijs, dat tegen het Joodse volk, de wet en de tempel ingaat, oproer veroorzaakt onder Joden door de hele wereld, en dat hij in de tempel van Jeruzalem oproer heeft veroorzaakt en de tempel heeft ontheiligd.

De rede is opgebouwd uit drie delen: een *exordium* waarin Paulus Agrippa prijst om hem welwillend te stemmen, een kern (die niet eenduidig als *narratio* en/of *argumentatio* valt te typeren) waarin hij zich verdedigt door zijn eigen versie van de gebeurtenissen te geven, en een slot (*peroratio*) waarin hij de overeenstemming van zijn leer met de woorden van Mozes en de Profeten onderstreept. Tegelijk valt een parallellie waar te nemen tussen de verzen 4–8 en de verzen 9–23; beide gedeeltes sluiten af met een opmerking over de opstanding der doden, een opmerking die in het tweede geval uitloopt op het aankondigen van licht voor het volk van de Gezalfde en voor de heidenvolken. Uit mijn analyse van stijlelementen in de rede blijkt dat Lucas deze wil presenteren als een gepolijste, beleefde en tegelijk gepassioneerde verdedigingsrede.

Op de rede van Paulus volgt een reactie van Festus met een repliek van Paulus, een reactie van Agrippa met een repliek van Paulus, en het gezamenlijk oordeel van Festus en Agrippa dat Paulus onschuldig is. Festus verwijt Paulus waanzin, hetgeen door Paulus beleefd maar resoluut wordt afgewezen. Paulus richt zich vervolgens weer tot Agrippa en doet een appel op diens geloof in de Profeten. Agrippa merkt op dat Paulus hem nu aan het overtuigen is, teneinde een christen van hem te maken. Opvallend is dat Paulus in zijn respons de formulering “tot christen maken” niet overneemt, maar wel de wens uitsprekt dat iedereen zou zijn zoals hij: een leerling die gelooft dat Jezus de Gezalfde is die in overeenstemming met de Schrift moest lijden en na zijn opstanding licht voor zijn volk en voor de heidenvolken zou aankondigen. Daarmee weerlegt Paulus het beeld van christenen als een nieuwe sekte, waarvan Paulus een leider zou zijn, door de verworteling in de Schriften van Israël te benadrukken.

Het gezamenlijk oordeel van Festus en Agrippa moet als een zeer positieve afsluiting van deze episode geduid worden. Dat Festus en Agrippa niet tot geloof in Jezus komen, doet hier niet aan af, omdat de focus in deze hoofdstukken ligt op de verdediging van Paulus' onschuld, die nu door Festus en Agrippa bevestigd wordt, in een oordeel dat Caesar (dat is: Nero, maar die naam noemt Lucas niet) als begeleidend schrijven met de aangeklaagde Paulus zal worden toegezonden.

In zijn optreden presenteert Paulus zichzelf opnieuw als boodschapper van God in het spoor van de profeten, terwijl tegelijk Griekse parallellen aan te wijzen zijn. Centraal in zijn verdediging is zijn gehoorzaamheid aan een hemels visioen. In dit visioen is hij door Jezus geroepen met woorden die zinspelen op teksten uit Ezechiël, Jeremia en Jesaja: Paulus presenteert het als een roepingsvisioen zoals ook de oude profeten die hadden. Hij verdedigt zijn werk als boodschapper van God enerzijds door verwijzing naar dit visioen en anderzijds door te benadrukken dat zijn boodschap geen andere was dan wat door de Profeten, Mozes inclusief, voorgezegd was. Jezus' woorden tot Paulus bevatten echter ook een Griekse uitdrukking die antieke lezers vermoedelijk met name met Euripides' tragedie *De Bacchanten* zouden associëren, waarmee Jezus Paulus oproept niet tegen God te strijden, een motief dat eerder in Handelingen ook genoemd is (Handelingen 5:39). Koning Pentheus in *De Bacchanten* ging ten onder omdat hij tegen God streed. De aanhef "Saul, Saul, waarom vervolgt je mij" zou lezers tenslotte kunnen herinneren aan Saul, de koning van Israël, die David vervolgde en daarmee eveneens tegen Gods wil inging. In contrast hiermee presenteert Lucas Paulus als iemand die zijn strijd tegen God opgaf en juist gehoorzaam was aan het hemels visioen. Gehoorzaamheid aan een goddelijke opdracht was ook de kern van Socrates' verdediging in Plato's *Apologie*, zodat dit ook voor niet-Joden als toe te stemmen motivatie kon gelden.

Zo is de functie van dit portret van Paulus' optreden voor Agrippa enerzijds om Paulus' overtuigingskracht te laten zien, ook ten overstaan van een zeer vooraanstaande Joodse vorst, en anderzijds te laten uitkomen dat Paulus als boodschapper van God in het spoor van de profeten ging en juist op grond daarvan ook de heidenvolken opriep tot een andere leefwijze.

Eindconclusie

In het slothoofdstuk breng ik allereerst de verschillende aspecten samen van Paulus' optreden in de vijf episodes die in de voorgaande hoofdstukken bestudeerd zijn. Lucas situeert diens optreden in centrale publieke plaatsen, die in drie van de vijf gevallen bovendien geassocieerd worden met het plaatselijk bestuur. De plaatsen dragen bij aan de portrettering van Paulus als een overtuigend en waardig spreker. Bovendien verschillen de plaatsen wat betreft de aanwezigheid van Joden; in alle plaatsen blijft Paulus echter herkenbaar optreden in het spoor van de profeten van Israël.

Het optreden zelf bestaat uit lichaamstaal en redevoeringen. De lichaamstaal versterkt het spreken van Paulus en toont hem als iemand die met gezag spreekt en de aandacht van zijn gehoor verkrijgt met een enkel handgebaar. Zijn spreken komt overeen met wat Quintilianus waardig acht voor een Romeins rede-naar.

Met betrekking tot de reactie van Paulus' hoorders op zijn optreden, constateer ik dat Lucas veelal een verdeelde reactie beschrijft, maar de nadruk legt op de positieve respons. Onder degenen die positief op zijn boodschap reageren zijn zowel vooraanstaande Joden als prominente Grieken en Romeinen.

Paulus' optreden volgt culturele scripts: het laat zich duiden vanuit het optreden van figuren die als rolmodel fungeerden voor de lezers van Handelingen. Enerzijds zijn dit de profeten van Israël. In alle vijf episodes viel op dat Paulus' handelen en spreken vergelijking oproept met profeten als Jesaja, Jeremia en Ezechiël. Anderzijds heeft Paulus' optreden, zoals door Lucas weergegeven, trekken van het optreden van Socrates en Demosthenes en staat het juist in contrast met het optreden van de stereotiepe charlatan, alsook met de Thebaanse koning Pentheus uit Euripides' *Bacchanten* en de oudtestamentische koning Saul, die model staan voor het strijden tegen God waar Gamaliël voor waarschuwde in Handelingen 5:35–39. Door deze 'scripts' en 'counter-scripts' verschijnt Paulus in de weergave van Handelingen als iemand die met gezag optreedt in gehoorzaamheid aan een goddelijke opdracht. De Joodse trekken van zijn optreden staan daarbij niet op gespannen voet met de Grieks-Romeinse trekken ervan; beide komen juist samen in het portret dat Lucas tekent.

Dit beeld van Paulus, als Jood en Romein, sprekend, gebarend en handelend in het spoor van de profeten en van Griekse grootheden als Socrates en Demosthenes, is passend voor iemand die door de God van Israël geroepen is een boodschap van behoud te brengen aan alle volken, en ondersteunt daarmee een centraal thema uit Handelingen. Bovendien weerlegt het de gedachte dat christenen aanhangers van een nieuw bijgeloof zouden zijn, dat niet past bij de Romeinse leefwijze, of van een leer die zich richt tegen het Joodse volk, de Joodse wet, en de tempel van Jeruzalem; gedachten die in het verhaal van Handelingen zelf naar voren komen en ook bij Romeinse en Joodse auteurs uit het begin van de tweede eeuw terug te vinden zijn. Met zijn weergave van Paulus' optreden wil Lucas dus op twee fronten weerleggen wat hij beschouwt als misvattingen over de leer die Jezus' leerlingen volgen. Deze twee fronten zijn aan elkaar gerelateerd. Het is van belang Paulus in het spoor van de profeten te situeren om de in Romeinse ogen verwerpelijke nieuwheid van de christelijke beweging te weerleggen. Andersom appelleert Lucas met de Grieks-Romeinse trekken van zijn weergave van Paulus juist ook aan de waarden van een specifiek Joods publiek: een publiek van ontwikkelde Joden die zich thuis voelen in de hellenistische cultuur van het Romeinse rijk, en die wars zijn van een ijver voor God en zijn wet die leidde tot spanning met Rome en uiteindelijk tot de verwoesting van de tempel in Jeruzalem in het jaar 70 na Christus. Deze observatie doet

vermoeden dat Theophilus, als ‘insider’ aan wie het boek is opgedragen, te plaatsen is in een sociaal netwerk van pro-Romeinse diaspora-Joden, waarin waarde gehecht werd aan zowel Romeinse als Joodse beeldvorming over Jezus’ leerlingen.

In het slothoofdstuk evalueer ik vervolgens het nut van ‘performance’ (‘optreden’) als theoretisch concept bij de analyse van het Lucaanse Paulusbeeld. Ik concludeer dat het gebruik van dit begrip op drie manieren nuttig is geweest: als lens die veel van de tekstuele details van de verschillende episodes kan integreren; als middel om het verhaal van Handelingen te verbinden met een facet van de antieke oudheid dat toenemende aandacht krijgt van classicisten en oudhistorici; en als begrip dat een brug vormt naar de eenentwintigste eeuw, waarin publiek optreden en de weergave daarvan in allerlei media een grote rol speelt in politiek, maatschappij en kerk.

Tenslotte doe ik drie suggesties voor vervolgonderzoek. Allereerst kunnen vanzelfsprekend ook andere episodes uit Handelingen bevroegd worden op de weergave van verschillende aspecten van het optreden van de hoofdpersoon, zoals in deze studie voor het optreden van Paulus in vijf passages uit Handelingen gedaan is. Ten tweede vragen de conclusies met betrekking tot de apologetische spits van het boek om een nadere historische contextualisering, in gesprek met recent onderzoek naar de plaats van Joden en christenen in hun onderlinge verhoudingen in het Romeinse rijk. Ten derde lijkt het beeld dat in Handelingen oprijst van Paulus’ optreden op gespannen voet te staan met hoe Paulus zichzelf in zijn brieven tekent, als iemand die onbekwaam is in het spreken (2 Korinte 11:6). De verhouding tussen de Paulus van Handelingen en de Paulus van de brieven, van oudsher een belangrijk aspect van het onderzoek naar Lucas’ beeld van Paulus, kan een nieuwe impuls krijgen door de benadering vanuit moderne en antieke theorievorming over *performance*.

Curriculum Vitae

Arco den Heijer was born on 6 December 1989 in Scheveningen (The Hague, the Netherlands). After secondary education at the Jacobus Fruytier Scholengemeenschap in Apeldoorn, he studied Theology at the Theological University of Apeldoorn, where he obtained a Bachelor of Arts in 2012 and a Master of Arts in 2016, graduating cum laude with a thesis on gatherings of disciples in the book of Acts. In the same period, he studied at the Radboud University of Nijmegen, where he completed a Bachelor of Arts in Greek and Latin Language and Culture in 2012 and a research master Literary Studies (specialisation: Ancient Philosophy) in 2015, graduating cum laude with a thesis on personified wisdom in Philo of Alexandria. In the first semester of 2011–12, he followed courses in biblical studies and ancient philosophy at the Eberhard Karls Universität in Tübingen. In the first semester of 2013–14, he studied ancient philosophy at the KU Leuven. After his graduation, he followed courses in Coptic and Syriac at the Radboud University Nijmegen.

Between 2009 and 2013, he conducted editorial work as student assistant of Dr. Vincent Hunink on translations of several early Christian and other ancient texts. From 2015 to 2016, he worked as a freelance production editor for Brill. From 2016 to 2020, he has been working on this study as a PhD student at the Theological University of Kampen, where he also teaches courses on the Gospels and Acts and on New Testament Greek. Part of the PhD research was conducted in the Tyndale Library in Cambridge (UK), where he resided with his family in the winter of 2018–19.

The PhD project was part of a research programme of BEST, a joint research group of the Theological Universities of Apeldoorn and Kampen in which biblical exegetes and systematic theologians cooperate (see besttheology.nl). Arco contributed to the biannual conferences of BEST and writes for the weekly blog of the group that appears on the websites of two Dutch newspapers (see nd.nl/theologenblog and rd.nl/theologenblog). Since 2019, he acts as secretary of BEST.

Arco is married to Steveline. They live with their two sons in Nijmegen and are members of a reformed congregation in that city.

His publications and conference papers can be read on tukampen.academia.edu/ArcoDenHeijer.